

Daiktavardžio *medis* vartojimas senuosiuose lietuvių rašto paminkluose

Bronius MASKULIŪNAS
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *postilė, tiesioginė reikšmė, perkeltinė reikšmė, konotacija, derinamasis pažymynys, nederinamasis pažymynys, prepozicija, postpozicija.*

Daiktavardis *medis* – senas baltiškas žodis, kurio pirminė reikšmė etimologų nurodoma buvusi ‘miškas’, plg. lat. *mežs* ‘miškas’, pr. *median* ‘miškas’ (žr. Fraenk 1962, 423–425). Daiktavardžio *miškas* kilmė nėra aiški, ji siejama su s. sl. *mežda* ‘riba’ bei rus. *межа, между* ‘tarp’, lot. *medius*. Iš čia keliama mintis, kad „Pirminė baltų kalbų žodžio [*medis*] reikšmė turėjusi būti ‘miškas, kuriuo eina riba’“ (Sabaliuskas 1990, 157). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* tokios daiktavardžio *medis* reikšmės nebuvo. Pagrindinė šio žodžio reikšmė šiandien – ‘daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku’ (*DLKŽ* 388)¹.

Šiame straipsnyje norima trumpai aptarti, kokiomis reikšmėmis daiktavardis *medis* buvo vartojamas prieš keturis šimtmečius lietuviškos raštijos pradžioje ir kaip jis buvo paplitęs senuosiuose lietuvių rašto paminkluose?

Medžiaga straipsniui rinkta iš skirtingiems XVI–XVII a. raštų variantams atstovaujančių uo paties pobūdžio šaltinių: Jono Bretkūno *Postilės* (*BP*), Mikalojaus Daukšos *Postilės* (*DP*) ir Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* (*PS*). Tai vieni iš autentiškiausių lietuvių rašto paminklų, pasižymintys palyginti gryna kalba. Tačiau tiriamųjų šaltinių originalumo laipsnis skiriasi. *BP* laikytina pirmąją pusiau originalia spausdinta lietuviška knyga², *PS* taip pat parašyti lietuviškai, vėliau išversti į lenkų kalbą³. Nuo šių dviejų pamokslų rinkinių originalumu skiriasi trečiasis aptariamas šaltinis – *DP*. Pastaroji yra lenkų kalba parašytos Jokūbo Wujeko (vieno

¹ Visos *DLKŽ* nurodomos daiktavardžio *medis* reikšmės yra tokios: 1. daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku. 2. tokio augalo nukirstas kamienas. 3. mediena. Plg. *LKŽ* teikiamas šio daiktavardžio reikšmės: 1. daugiametis augalas su kietu kamieniu ir šakomis. 2. nukirsto medžio kamienas; medžio materialas. 3. šakalys, pagalys. 4. miškas, giria, medė (*LKŽ* VII, 988–989).

² Žr. Zinkevičius 1988, 66–67; Aleknavičienė 1998, 5.

³ Atkreiptinas dėmesys, kad pirmosios ir antrosios *Punktų sakymų* dalių pasirodymą skiria 15 metų tarpas. Antrąją pamokslų dalį, išėjusią jau po Sirvydo mirties, spaudai parengė jo mokinys Jonas Jaknavičius, tuo aiškinami tam tikri abiejų dalių kalbos skirtumai (žr. Specht 1929, 10; Zinkevičius 1971, 153–163).

iš aktyviausių lenkų kontrreformacijos veikėjų; 1548–1579 m. jis buvo Vilniaus jėzuitų kolegijos rektorius⁴) *Postilės* vertimas į lietuvių kalbą (Z i n k e v i č i u s 1988, 179). Chronologiškai anksčiausia yra Jono Bretkūno *Postilė*, pasirodžiusi 1591 m. Bretkūno *Postilėje* daiktavardis *medis* pavartotas 44 kartus. Daugiausia kartų – 114 – šis daiktavardis pavartotas Daukšos *Postilėje*⁵. Mažiausiai – 33 kartus – daiktavardį *medis* yra pavartojęs Sirvydas *Punktuose sakymų*. Visų šių trijų postilių apimtis nėra labai skirtinga, ypač panašios apimtys Bretkūno ir Daukšos postilės, be to, visose postilėse aprašomi iš esmės tie patys įvykiai, pamokslai išdėstyti nuosekliai pagal liturginį kalendorių (nuo advento iki Velykų ir nuo Velykų iki advento), vadinasi, gana panaši yra ir jų leksika. Tačiau minimo daiktavardžio vartojimo dažnumas, kaip matyti, gerokai skiriasi.

Postilės žanras lemia, kad tokios knygos iš esmės skirtos Naujojo Testamento evangelijoms ir apaštalių laiškam komentuoti (retais atvejais, daugiau reformatų postilėse, gali būti komentuojamos ir Senojo Testamento perikopės). Taigi tai lemia, kad analizuojamų raštų tematika gana siaura ir vienoda, čia vyrauja biblinės temos, Kristaus istorijos pasakojimai, komentavimai, interpretavimai. Šiuos teiginius patvirtina ir aptariamųjų postilių leksika, ir konkrečiai daiktavardžio *medis* vartojimo semantika. Visuose trijuose šaltiniuose daiktavardis *medis* dažniausiai vartojamas pirmąją *DLKŽ* nurodyta reikšme, t. y. ‘daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku’. Visose trijuose postilėse šis daiktavardis vartojamas panašiuose kontekstuose, sakiniai dažnai panašūs, skiriasi tik nežymiais niuansais. Esama ir identiškų atitikmenų. Kaip tokio visiško sutapimo atvejį čia galima nurodyti postilėse komentuojamą Mato evangelijos 21-ą skyrių, plg.:

Mt, 21:

A kiti kirta ūchakas nug medžio / ir kloija ies ant kaelio *BP I* 17.

O kiti wel kapôio ūakás nuġ mēdžiu / ir klôio ant kiēlo *DP I*.

<...> a kiti kirto ūakas nuog medžiu, ir kľoio vnt kiēlo *PS II* 144.

Pateiktas pavyzdys yra vienas iš palyginti nedaugelio atvejų, kai daiktavardis *medis* aptariamuose raštuose vartojamas tiesiogine reikšme. Žymiai dažniau jis vartojamas perkeltine reikšme arba palyginimuose. Medžio įvaizdis pasitelkiamas reikšti tam tikroms apibendrintoms ypatybėms, bruožams, būdingiems žmogui. Tai akivaizdžiai matyti iš šio *Punktų sakymų* teiginio, plg.:

Per miadžiu rābti S. ne wien kárt / žinklinafi žmogus *PS II* 170.

Ypač dažnai aptariamuose rašto šaltiniuose *medis* simbolizuoja Kristų, plg.:

⁴ Daugiau apie Jokūbą Wujeką žr. *Bibliografija literatury polskiej. Nowy korbut 3. Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa, 1965, 419–424.; *Dawni pisarze polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. T. 5., Warszawa, 2004, 118–122.

⁵ Plg. *K u d z i n o w s k i* 1977, t. 1, 434.

⁶ Romėniškas skaitmuo rodo Bretkūno *Postilės* ir Sirvydo *Punktų sakymų* dalį.

O iog tafsái wīno mēdžias||vžrakina ľawíp' Chrítu <...> DP 606.
Teyp Chrítus W. mafu vľaugo medžiu ľabay didžiu <...> PS I 310.

Medžio įvaizdžiu gali būti reiškiami ir apibendrinti socialiniai, kultūriniai, religiniai simboliai.

Vienas iš labiausiai paplitusių dar iš Senojo Testamento einantis yra medžio kaip gyvybės simbolio vaizdavimas, plg.:

<...> prigľaudžes mēdžiop giwātos kurís yra ifodíntas widuriíe Róiaus <...> DP 429.

Weyzdekite vnt <...> wifu medžiu, kad iau ľprogsta, žinote iog arti ira wafara PS I 1.

Nors, kita vertus, medis gali simbolizuoti ir mirtį, netektį, plg.:

<...> kurié gēma rūftibeie io / kaip' mēdžias ant' fudęginimo <...> DP 575.

Saka iuos ľunt <...> med{ž}iu pažiuwufiu kurio ľaknieľp kirwis iau pridetas ira <...> PS I 82.

Dažnas aptariamuose raštuose ir biblinis uždrausto vaisiaus medžio motyvas, kuris neatsiejamai susijęs su pažinimo, žinojimo, išminties tema, plg.:

Kure diena walgifi ífch medžio taw uľdraufto / bus taw mirti <...> BP II 478.
Móteriľke kurią man' dawei izğ mēdžio vždráuftoio <...> DP 626.

Bet ífch medžio ľinnoghimo gero ir pikto ne walgifi BP I 244.
Ífch medžio ífchminties newalgiket <...> BP II 467.

Minimose postilėse medis dažniausiai simbolizuoja teigiamas ypatybes – gėrį, stiprybę, tvirtumą, plg.:

<...> sįľa giwātos primâiľe: kaip mēdžiúfe <...> DP 406.

Pergalinčiam duofiu efti izğ medžio giwatos <...> PS I 187.

<...> bus kayp miadžias / kuris fodintas ľtow vnt tekmiu wundenio <...> PS II 171.

Žymiai rečiau medžio įvaizdis pasitelkiamas neigiamai konotacijai – ydoms, silpnybėms, pykčiui apibūdinti, plg.:

A piktas medis nefch pikta waifu BP II 307.

<...> piktóii giminé kuríi kaip' padžiuwes mēdžias / níekam' nēdera <...> DP 175.

Ira nufideieias kaypo medžias ľakuotas <...> PS II 65.

Pavyzdžių, kai daiktavardis *medis* vartojamas kitomis dviem DLKŽ nurodomomis reikšmėmis, aptikta gana nedaug. Tačiau čia aptariamų šaltinių statistika vėl

išsiskiria. Bretkūno *Postilėje* užfiksuotas tik vienas antrosios reikšmės ('tokio augalo nukirstas kamienas') pavartojimo atvejis, trečiosios reikšmės ('mediena') vartosenos visai nerasta. Daukšos *Postilėje* kiek daugiau antrosios reikšmės vartojimo pavyzdžių, Sirvydo *Punktuose sakymų*, priešingai, – daugiau trečiosios reikšmės vartojimo atvejų.

Kontekstų, kuriuose daiktavardis *medis* vartojamas šiomis reikšmėmis, tematika vėlgi labai siaura. Vartojant daiktavardį *medis* antrąja reikšme, labai dažnas kryžiaus medžio motyvas. Kryžiaus medis čia simbolizuoja žmogaus nuopuolį, Kristaus kančią ir nuodėmių atpirkimą:

<...> vž deit aną lūku ir baiŕu mēdžia krīzeus ant' pēczyū io <...> DP 173.

Nes' kūnā fāwā drin' fudērinimo mūfu / ant' mēdžio krīzeus Diēwui Tēwui fawām' afierawōio <...> DP 263.

<...> galay fkierfo mēdžio kri{ž}iaus) runkofe io tinay <...> PS II 230.

Medžiu metaforiškai gali būti vadinamas ir pats kryžius, plg.:

Kriŕtus mufu griekus patfai affierawoia ant fāwā kuno / ant mēdžio <...> BP II 276.

<...> ižgédintas plábtakomis / winimis pērfagiotas ant' mēdžio pakabintas <...> DP 177.

<...> nuogas <...> mēdžio abiem runku nufitweris <...> PS II 230.

Trečiąja reikšme daiktavardis *medis* vartojamas kontekstuose, kuriuose kalbama apie degimą, ugnį. Medis ir ugnis čia taip pat suvokiami metaforiškai: gerai degančio medžio vaizdinys turi teigiamą konotaciją, prastai degančio ar neišdegančio medžio įvaizdis pažymėtas nuodėmės, minuso ženklu, plg.:

<...> anié mēdžei indera inğ pēczyū <...> bi ant' niēko ne indera DP 558.

Nes žmog` nufideis ira kayp mēdžias žalas ir bļapias ec. kuris negal but ažudeg-tas PS I 144.

Kayp tay raybku vgniy / kuri ne pirmiaus ažudega mēdžiu / net iždžiwins iump bļapiby / žaliby / ir balti / ir kita PS I 142.

LKŽ pateiktos ketvirtosios *medžio* reikšmės 'miškas, giria, medė' vartosenos tiriamuose raštuose neužfiksuota.

Aptarus daiktavardžio *medis* vartojimo atvejus, dėmesys atkreiptinas į tai, kad vartojimo dažnumas visiškai nesutampa su tematikos įvairumu. Įvairiausių pavyzdžių aptinkama *Punktuose sakymų*, nors būtent juose daiktavardis *medis* vartojamas rečiausiai. Ir priešingai, daugiausia *medžio* vartojimo atvejų turinčioje Daukšos *Postilėje* kontekstų tematika yra pati vienodžiausia. Žinoma, čia prisimintina, kad Daukša, skirtingai nuo kitų dviejų autorių, buvo saistomas verčiamo teksto originalo.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, gana svarbus vaidmuo konstrukcijose su daiktavardžiu *medis* tenka pažyminiui. Čia vartojami ir būdvardiniai, ir daiktavar-

diniai pažyminiai, tiksliau sakant, junginiai su derinamuoju ir su nederinamuoju pažyminiu⁷. Daugiau analizuotuose raštuose aptinkama pirmojo tipo junginių. Nors čia vėl išskirtina Daukšos *Postilė*, kur nederinamųjų pažyminių, palyginti su kitais dviem tekstais, daugiau. Pavyzdžiui, kone dvi dešimtys *DP* pavyzdžių sudaro daiktavardžio *medis* junginiai su nederinamuoju pažyminiu *vyno*, kone dešimt – su nederinamuoju pažyminiu *kryžiaus*. Ši aplinkybė galėtų būti aiškinama ta Daukšos kalbos ypatybe, kad jis apskritai daiktavardžio kilmininką mėgo vartoti žymiai labiau nei būdvardinį pažyminį. Versdamas *Postilę*, lenkiškame tekste vyraujančius būdvardžius Daukša dažniausiai keitė kilmininku (žr. D i n i 1995, 8–9)⁸.

Derinamaisiais pažyminiais *postilėse* eina būdvardžiai *aukštas, didis, geras, piktas, platus, sausas, šakotas, šlapias, šventas, vaisingas* ir kiti, pasitaiko ir dalyvių: *padžiūvęs, paniekintas, uždraustas*. Pažyminio vaidmuo tokiose konstrukcijose gana svarbus, dažnai būtent pažyminys-epitetas išryškina simbolinę daiktavardžio *medis* reikšmę, lemia teigiamą ar neigiamą viso pasakymo konotaciją, plg.:

Geras medis / nečh gera waifiu O piktas medis nečh pikta waifiu <...> *BP* II 316.

Iaygu vnt medžio žalo tai ftoios: kas bus vnt táwi faufu! *PS* II 169.

Kartais tas pats pažyminiu einantis būdvardis, pavartotas skirtinga reikšme skirtingame kontekste, suteikia junginiui visiškai kitą konotaciją, plg., pavyzdžiui, žodžio *medis* junginius su pažyminiu *žalias*:

Kelis iam ira taifams / nefa βmones fchakomis βalio medžio ghi apkloia *BP* I 346.

Nes žmog` nufideis ira kayp medžias žalas ir βlapias ec. kuris negal but ažudegtas *PS* I 144.

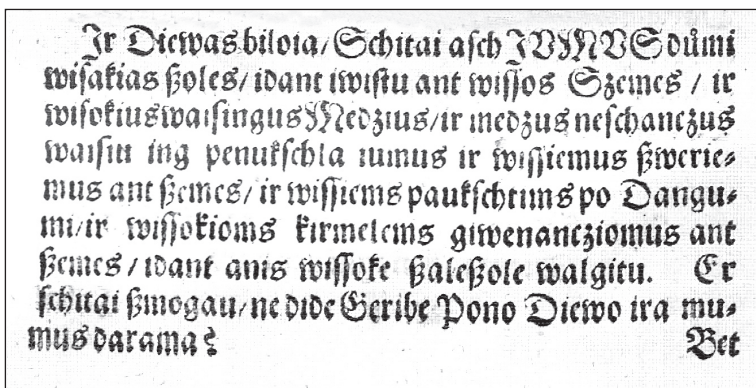
Bretkūno *Postilėje* aptiktas įdomus pavyzdys, kai vientisinis derinamasis pažyminys sinonimiškai keičiamas išplėstiniu, plg.:

<...> idant iwiftu ant wifos Szemes / ir waifingus Medžius / ir medžus nečhanczus waifiu <...> *BP* I 234.

Toks pavyzdys tik patvirtina jau nusistovėjusią nuomonę, kad Bretkūnas turėjo išlavintą lietuvių kalbos jausmą.

⁷ Virginija Vasiliauskienė tokius junginius siūlo vadinti atributinėmis frazėmis (žr. V a s i l i a u s k i e n ė 2008, 27).

⁸ Įdomu, kad savybiniai būdvardžiai, tiek lenkų, tiek senojoje bažnytinėje slavų kalboje buvę viena iš produktyviausių posesyvumo raiškos priemonių, vėliau buvo išstumti į šių kalbų periferiją. Ypač intensyviai būvardžių išstūmimo procesas vyko XV–XVII a. (žr.: S z l i f e r s z t e j n o w a 1960, 37–42).

1 pav. BP I 234 (ilustr. iš: *Jono Bretkūno Postilė* / studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė; parengė Ona Aleknevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005): fragmentas, kuriame matyti daiktavardžio *medis* vartojimas su vientisiniu ir išplėstiniu pažyminiiais

Junginiuose su nederinamuoju pažyminiu daiktavardžio kilmininkas dažniausiai taip pat turi simbolinę prasmę. Tai akivaizdžiai matyti iš aptartų pavyzdžių su gyvenimo medžio, išminties medžio, kryžiaus medžio, žinojimo medžio ir kitais junginiais. Dar plg.:

O tikrafis medėli daėaus / bragefnis ant||kítu o šwetefnis ant wifú DP 625.

Atmink' tiektái faw / kaip tafsái wíno mēdelis ant mēdžio krīzeus išpelótas DP 604.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad čia pavartota deminutyvinė aptariamo daiktavardžio forma *medelis*. Tirtuose raštuose tokių formų rasta tik Daukšos *Postilėje*.

Net tada, kai atrodo, jog pažyminys yra tik neutralus medžio rūšies įvardijimas, jis taip pat turi simbolinę prasmę. Pavyzdžiui, užfiksuota nemažai atveju, kai su žodžiu *medis* vartojamas nederinamasis pažyminys *figos*, plg.:

<...> weifdeket ant figos medžio <...> kada iau šprogta / tada regit ir numanat / iog arti ira wafara <...> BP I 15.

Ir pirm' vž tekėies / vžlipo ant mēdžio láuko figos / idánt' pamatítu ii DP 571.

Tačiau junginio *figos medis* reikšmė čia taip pat konotuota: Adomas ir Ieva rojuje pridengė savo nuogumą figos lapais, Kristus figos pavyzdį vartojo savo palyginiuose, – būtent todėl šio medžio pavadinimas funkcionuoja raštuose.

Tirtose postilėse užfiksuoti keli atvejai, kai daiktavardis *medis* pats eina nederinamuoju pažyminiu, pažymimieji žodžiai tokiu atveju yra *šaknys*, *šakos*, *vaisiai*, plg.:

Kirwis iau padetas ira prieg šchaknju medžio BP II 240.

<...> kitti fawa rubais / kitti šchakomis medžio / apkloia <...> BP I 351.

<...> ne ragaufiu nuog to meto iš wayliaus medžio wíno <...> PS II 125–126.

Abiejų tipų pažyminiai aptariamuose rašto šaltiniuose vartojami ir prepoziciškai, ir postpoziciškai. Tokia neapibrėžta vartosena galima net visiškai identiškuose pavyzdžiuose, plg.:

Net iey tay dāro vnt {ž}ālo medžio / o vnt padžiūwufio kas bus? *PS II 128.*

Iaygu vnt medžio žālo tai ftoios: kas bus vnt tāwi faufa! *PS II 169.*

Derinamieji pažyminiai kiek dažniau eina prieš pažymimąjį žodį (tai ypač ryšku Bretkūno *Postilėje*), o daiktavardžio kilmininkas dažniau vartojamas postpozicijoje. Tai bendra to laikotarpio lietuviškų tekstų kalbos ypatybė, aiškinama galimybe labiau pabrėžti kilmininku pasakomą informaciją (V a s i l i a u s k i e n ė 1997, 106–113).

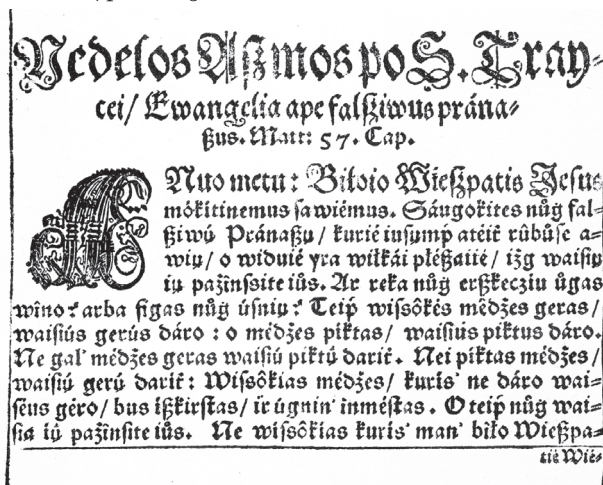
Kalbant apie daiktavardžio *medis* rašybą, išskirtina Bretkūno *Postilė*, kurioje šio daiktavardžio rašyba daugmaž vienoda (*medis – medžio – medzui – medziu – medžus*). Daugiausia *medžio* rašybos variantų – Daukšos *Postilėje*. Pavyzdžiui, vien garsui [e] žymėti žodyje *medis DP* vartojamos penkios skirtingos grafemos <é>, <ê>, <ę>, <e>, <ẽ>, plg: *médzias, mēdis, mēdis, medžio, mēdžio*. *Punktuose sakymų* įvairuoja raidės <ž> rašyba afrikatoje <dž>, plg: *medziū, medziū, medžias, medžio*.

Istorinės morfologijos požiūriu dėmesys čia atkreiptinas į tai, kad Daukšos *Postilėje* ir Sirvydo *Punktuose sakymų* vartojama senoji daiktavardžio *medis* vardininko forma su galūne *-ias*, plg:

Teip wišōkēs mēdžes geras <...> *DP 300.*

<...> āuga teip augbtāi kaip patīs' mēdžias <...> *DP 304.*

Ira nufideieias kaypo medžias bākuotas <...> *PS II 65.*

2 pav. *DP 300* (ilustr. iš: *Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas*, Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1926): fragmentas, kuriame daiktavardžio *medis* vardininkas pavartotas 5 kartus. Čia akivaizdžiai matyti šio daiktavardžio rašybos įvairavimas

XVI–XVII a. raštuose tokios *įõ* kamieno daiktavardžių formos dar pasitaikydavusios⁹, nors šalia jau buvo vartojamos ir dabartinės formos su galūne *-is* (Bretkūno *Postilėje* tik tokios ir užfiksuotos), plg.:

<...> kuris medis nenefch waifiaus / tas bus pakirftas <...> *BP* II 240.

Téipag̃ lígei ir figu mēdis <...> pirm' wáifiu / neğ žiédus parôdžia *DP* 303.

Pasak Jono Kazlausko, „kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse *medžias* reiškia nukirstą medį, medį kaip medžiagą, o *medis* – augantį medį“ (K a z l a u s k a s 2000, 185). Tokio teiginio patvirtinimas iš dalies galėtų būti *Punktuose sakymų* fiksuojamas pavyzdys, kur daiktavardis *medis* vartojamas reikšme ‘mediena’, plg.:

Nes žmog` nufideis ira kayp medžias žalas ir Błapias ec. kuris negal but ažudeg-tas *PS* I 144.

Šitokia Sirvydo vartosena būtų visiškai logiška, turint galvoje, kad būtent jis atstovauja rytiniam lietuviškų raštų variantui. Tačiau kiti pavyzdžiai su daiktavardžiu *medis* rodo, jog toks vartojimas nebuvo dėsningas, – *Punktuose sakymų* aptariamo žodžio vardininkas su galūne *-ias* vartojamas ir augalo reikšme, plg.:

<...> kayp medžias wayfiu gieru darbu wifados iğ lawis duos *PS* I 52.

Apibendrinant pasakytina, kad analizuotų raštų religinis pobūdis lemia vienodą ir siaurą jų tematiką, todėl ir daiktavardžio *medis* vartojimo semantika tirtuose šaltiniuose nėra įvairi. Daiktavardis *medis* juose dažniausiai vartojamas pirma *DLKŽ* teikiama reikšme ‘daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku’. Pavyzdžių, kai daiktavardis *medis* vartojamas kitomis dviem *DLKŽ* nurodomomis reikšmėmis (‘tokio augalo nukirstas kamienas’ ir ‘mediena’), aptikta gana nedaug. Visiškai nerasta *LKŽ* pateiktos reikšmės ‘miškas, giria, medė’, etimologiškai laikytinos pirmine *medžio* reikšme, vartojimo pavyzdžių.

Visose trijose postilėse aptariamas daiktavardis vartojamas tuose pačiuose kontekstuose, sakiniai dažnai panašūs, skiriasi tik nežymiais niuansais. Tiesioginės daiktavardžio *medis* vartosenos tirtuose raštuose nedaug, žymiai dažniau jis vartojamas perkeltine reikšme arba palyginimuose. Medžio įvaizdis pasitelkiamas reikšti apibendrintiems socialiniams, kultūriniais, religiniams simboliams, ypatybėms ir bruožams, būdingiems žmogui ar dieviškai būtybei.

Analizuotuose tekstuose daiktavardis *medis* vartojamas junginiuose su derinamuoju ir su nederinamuoju pažyminiu. Daugiau aptinkama pirmojo tipo junginių. Derinamieji pažyminiai dažniau eina prieš pažymimąjį žodį, o daiktavardžio kilmininkas dažniau vartojamas postpozicijoje.

Medžio rašyba labiausiai įvairuoja Daukšos *Postilėje*, Bretkūno *Postilėje* ji vienodžiausia. Daukšos ir Sirvydo raštuose dar fiksuojama *įõ* kamieno daiktavardžių vardininko senoji forma su galūne *-ias*: *medžias*, *medžes*, tačiau greta jau buvo vartojamos ir formos su galūne *-is*.

⁹ Daugiau apie tokių formų vartojimą senesniuose raštuose žr. K a z l a u s k a s 2000, 178–186; P a l i o n i s 1967, 113–114; Z i n k e v i č i u s 1980, 217–219.

Šaltiniai ir literatūra

- A l e k n a v i č i e n ė 1998 – Ona Aleknavičienė, Jono Bretkūno postilės perikopių autorystė: Mt 3,13–17 šaltiniai, – *Baltistica*, V priedas, 5–45.
- Bibliografija literatury polskiej. Nowy korbut 3. Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa, 1965, 419–424.
- BP* – [Jonas Bretkūnas], *Postilla. Tatai estī Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu... Per Jana Bretkūna... Karaliaucziūie... 1591.*
- DLKŽ* – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
- DP* – [Mikalojus Daukša], *Postilla Catholica... Per Kunigą Mikaloiv Davkszą... Wilniui*, 1599.
- Dawni pisarze polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. t. 5, Warszawa, 2004, 118–122.
- D i n i 1995 – Pietro Umberto Dini, „Apie lenkų kalbos įtaką lietuvių kalbos išvestiniams būdvardžiams XVI a. Iš M. Daukšos ir J. Ledesmos katekizmų ryšių istorijos“, *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai*. Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–9.
- F r a e n k e l 1965 – Ernst Fraenkel, *Litauisches Etymologisches Wörterbuch*, Band II, Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- K a z l a u s k a s 2000 – Jonas Kazlauskas, „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“, *Jonas Kazlauskas, Rinktiniai raštai*, t. I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1–414.
- K u d z i n o w s k i 1977 – Czesław Kudzinowski, *Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“*, I (AN), II (O–Ž), Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- LKŽ* – *Lietuvių kalbos žodynas*, VII, Vilnius: Mintis, 1966.
- P a l i o n i s 1967 – Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- PS* – *Pvnty Kazań... przez księdza Konstantego Szyrwida... W Wilnie... 1629 ir 1644.*
- S a b a l i a u s k a s 1990 – Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- S p e c h t 1929 – Franz Specht, „Šyrwids Leben und Schriften“, Šyrwids Punktay sakimu, Göttingen, 7*–61*.
- S z l i f e r s z t e j n o w a 1960 – Salomea Szlifersztejnowa, *Przymiotniki dzierzawcze w języku polskim*, Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa.
- V a s i l i a u s k i e n ė 1997 – Virginija Vasiliauskienė, „Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje“, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXI, 104–121.
- V a s i l i a u s k i e n ė 2008 – Virginija Vasiliauskienė, *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Z i n k e v i č i u s 1980 – Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, t. 1, Vilnius: Mokslas.
- Z i n k e v i č i u s 1988 – Zigmąs Zinkevičius, Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos, *Baltistica*, VII(2), 153–167.
- Z i n k e v i č i u s 1988 – Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. III, *Senujų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Bronius Maskuliūnas

Daiktavardžio *medis* vartojimas senuosiuose lietuvių rašto paminkluose*S a n t r a u k a*

Pagrindinės sąvokos: *postilė, tiesioginė reikšmė, perkeltinė reikšmė, konotacija, derinamasis pažyminytis, nederinamasis pažyminytis, prepozicija, postpozicija.*

Straipsnyje aptariama daiktavardžio *medis* vartoseną XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose. Analizuojama, kokiomis reikšmėmis daiktavardis *medis* buvo vartojamas prieš keturis šimtmečius lietuviškos raštijos pradžioje, kaip jis buvo paplitęs lietuvių rašto paminkluose. Tyrimui pasirinkti to paties pobūdžio šaltiniai: Jono Bretkūno *Postilė*, Mikalojaus Daukšos *Postilė* ir Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų*.

Išanalizavus ir apibendrinus medžiagą matyti, kad tirtų raštų religinis pobūdis lemia vienodą ir siaurą jų tematiką, todėl ir daiktavardžio *medis* vartojimo semantika šaltiniuose nėra įvairi. Daiktavardis *medis* juose dažniausiai vartojamas pirma *DLKŽ* teikiama reikšme ‘daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku’. Pavyzdžiui, kai daiktavardis *medis* vartojamas kitomis dviem *DLKŽ* nurodomomis reikšmėmis (‘tokio augalo nukirstas kamienas’ ir ‘mediena’), aptikta gana nedaug. Visiškai nerasta *LKŽ* pateiktos reikšmės ‘miškas, giria, medė’, etimologiškai laikytinos pirmine *medžio* reikšme, vartojimo pavyzdžiui.

Visose trijose *postilėse* aptariamas daiktavardis vartojamas tuose pačiuose kontekstuose, sakiniai dažnai panašūs, besiskiriantys tik nežymiais niuansais. Tiesioginės daiktavardžio *medis* vartosenos tirtuose raštuose nedaug, žymiai dažniau jis vartojamas perkeltine reikšme arba palyginimuose. *Medžio* įvaizdis pasitelkiamas reikšti apibendrintiems socialiniams, kultūriniais, religiniams simboliams, ypatybėms ir bruožams, būdingiems žmogui ar dieviškai būtybei.

Analizuotuose tekstuose daiktavardis *medis* vartojamas junginiuose su derinamuoju ir su nederinamuoju pažyminiu. Daugiau aptinkama pirmojo tipo junginių. Derinamieji pažyminiai dažniau eina prieš pažymimąjį žodį, o daiktavardžio kilmininkas dažniau vartojamas postpozicijoje.

Medžio rašyba labiausiai įvairuoja Daukšos *Postilėje*, Bretkūno *Postilėje* ji vienodžiausia. Daukšos ir Sirvydo raštuose dar fiksuojama *į*o kamieno daiktavardžių vardininko senoji forma su galūne *-ias*: *medžias, medžes*, tačiau greta jau buvo vartojamos ir formos su galūne *-is*.

Bronius Maskuliūnas

The Use of the Noun “Tree” in Old Lithuanian Writings

S u m m a r y

Keywords: *postilla, literal meaning, figurative meaning, connotation, attributes, preposition, postposition.*

The paper discusses the use of the noun ‘*medis*’ (the tree) in the Lithuanian writings of the 16th-17th c. The meanings and the occurrence of the noun ‘tree’ four centuries back at the beginning of Lithuanian writings are analysed. The sources of the same kind were chosen for the analysis: Jonas Bretkūnas’ *Postilė*, Mikalojus Daukša’s *Postilė* and Konstan-tinas Sirvydas’ *Punktai sakymų*.

The analysis demonstrated that religious nature of the examined writings determined their unvaried and limited topics; that is why the semantics of the use of the noun ‘tree’ in the examined sources is not diverse. The noun tree is most often used in them in the first meaning given by the Dictionary of Modern Lithuanian (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*) ‘a perennial plant with a trunk and a crown of branches’. There are only a few examples when the noun ‘tree’ is used in the other two meanings indicated by the same dictionary (‘a cut trunk of such a plant’, and ‘wood’). The examples of meanings singled out in the Dictionary of Lithuanian (*Lietuvių kalbos žodynas*) ‘a forest, a wood’, which etymologically are considered to be the first meanings of the word ‘tree’, have not been found at all.

In all the three postillas, the discussed noun is used in the same contexts; the sentences are often similar, differing only by some insignificant nuances. The noun ‘tree’ in the analysed writings was not often used in its literal meaning; much more often it was used in its figurative meaning or in comparisons. The image of the tree is employed to express general social, cultural, and religious symbols, qualities and features, characteristic to the man or some divine being.

In the analysed texts, the noun ‘tree’ is used in collocations with coordinated and non-coordinated attributes. The collocations of the first type are found more often. Coordinated attributes are more often used in preposition, while the Genetive case of the noun is more often used in post-position.

The spelling of the noun ‘tree’ is most varied in Daukša’s *Postilė*, while in Bretkūnas’ *Postilė* it is stable. In Daukša’s and Sirvydas’ writings, the old Nominative form of the *jō*-stem nouns with the inflection *-ias*: *medžias*, *medžes* is recorded; however, next to it, the form with inflection *-is* was used.

B R O N I U S M A S K U L I Ū N A S
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliunas@su.lt]